

A lett jövevényszavakat nem mindig lehet pontosan elhatárolni a baltiaktól. Legpontosabb kritériumként az szolgál, hogy a lettben önállóságának kezdeti periódusában a következő változások mentek végbe: $k > c$, $g' > dz$, $an > uo$, $en > ie$, $in > \bar{i}$, $un > \bar{u}$. (A c és a dz helyén az észtbén szó elején s áll (a vöri nyelvjárásban ts vagy $t's$ is lehetséges), szó belsejében pedig ts (ds , $t's$, $d's$.) Ez a folyamat a 13. századra lezárult. Más kritériumok is segíthetnek: ahol kimutatható a lett hímnem - as végződése,¹⁷ ott biztos, hogy 16. századinál régebbi kölcsönzésről van szó. Ante quem non-jellegű támpontot adnak a korai észtléxikográfia adatai: ha ott már szerepel a szó, akkor nyilván korábbi a kölcsönzés (sőt, a szó már meg is gyökerezett). Hasonlóképpen, ha régi versben fordul elő a jövevényszó, akkor nagyon valószínű, hogy nem lehet túl késői elem. Mint már korábban volt róla szó, a nagyobb területen előforduló kölcsönzések valószínűleg régebbiek (bár van néhány kései jövevényszó, amely igen gyorsan elterjedt – ezek az esetek általában nyelven kívüli okokkal magyarázhatóak. Néhány szónak a jelentése (speciális szerszámok) mutatja, hogy csak késői kölcsönzésről lehet szó.

A kötetet a rövidítések jegyzéke, a bibliográfia és a térképmelléklet zárja. Ezek közül egy térkép az észtléxikográfia elhelyezkedését mutatja, tizenkilenc egy-egy lett jövevényszó elterjedtségét és alakjait, kettő pedig a két nyelvjárás-sziget elhelyezkedését.

Fejes László

Hilkka Annikki Lindroos: Finské postpozice

Karolinum, Praha, 1997 (Acta Universitatis Carolinae, Philologica, Monographia CXX). 237 lap

A 237 oldalas kiadványban a szerző a finn névutórendszert mutatja be formai, funkcionális és jelentéstani szempontból. Bár a kiadvány nyelvészeti szakmunka, tankönyvként és kézikönyvként is jól alkalmazható.

Hilkka Annikki Lindroos évtizedek óta Prágában él és finn nyelvet, ill. nyelvészetet tanít a Károly Egyetemen, jelenleg az Általános Nyelvészeti és Finnugor-nyelvészeti Tanszék finnugor szárnyának a vezetője. Korábbi munkásságának a nagyközönség számára legjelentősebb eredménye két cseh–finn–cseh küsszótára.

¹⁷ A mai lettben a hímnem sg. nom. ragja $-s$ ($-š$), amely közvetlenül a tő mássalhangzójához kapcsolódik. Az $-is$ végződésű második, ill. az $-us$ végződésű harmadik deklinációban csak igen kevés szó található. A mai lettben a hímnem sg. nom. ragja $-s$ ($-š$), amely közvetlenül a tő mássalhangzójához kapcsolódik. Az $-is$ végződésű második, ill. az $-us$ végződésű harmadik deklinációban csak igen kevés szó található.

Mint azt a szerző már a bevezetőben említi, a finn névutók rendszeréről eddig átfogó és terjedelmes leírás nem készült, sőt, magát a fogalmat sem sikerült pontosan definiálni, számuk nincs meghatározva, és a szófaji határok is vitatottak. Míg az indoeurópai nyelvekben az eredeti előjárósók zárt rendszert alkotnak, és az új szükségletek kielégítésére többszavas, előjárósóhoz hasonlóan működő szerkezeteket alakítanak ki, addig a finnben bonyolultabb a helyzet. A finn névutó a hagyományos szemlélet szerint partikula, azaz nyelvtani szerepet betöltő szócska, mely elvesztette eredeti jelentését, és szintaktikai kapcsolatot jelölő elemmé vált. Azt azonban már nehezebb megállapítani, mikor megy végbe ez a grammatizálódás. A hagyományos felfogás szerint a névutók genitívusban vagy partitívusban álló névszóhoz kapcsolódnak, a mai finn nyelvben azonban más esetekkel (elativus, illativus) is előfordulnak, és az esetragot inkább az ige határozza meg. A névutók szaporodása egyéb kérdéseket is felvet, például azt, hogy a grammatikai viszonyok névutókkal való kifejezése nem tolja-e egyre inkább az analitikus típus felé a nyelvet. A szerző több mint ötszáz névutóhoz hasonló morfémát (morfémakapcsolatot) vizsgált meg, és ezekből 288-at fogadott el végül névutónak, ezeket dolgozta fel művében. (Mivel a finnben az előjárósó kategóriája élesen nem határolható el a névutótól, azaz gyakran ugyanaz a szó egyszerre előjárósó és névutó, a szerző – követve a finn nyelvtanírói hagyományokat – az előjárósókat a névutókkal együtt tárgyalja, a két kategória viszonyára a bevezetőben külön ki is tér.)

A rövid bevezetőt a névutók formai, azaz morfológikus-morfematikus szempontú feltérképezése követi. Ebben a szerző azt vizsgálja, hogy milyen szavak képezik (történetileg) a névutók alapját (névszók, igék, határozók), milyen ragok ismerhetők fel a névutókban, hogyan fokozhatók, egyes vagy többes számú névszói tövekből alakultak-e ki (a 288-ból 22 jött létre többes számúból), milyen nyelvtani esetben állhat a névutó mellett a névszó (és ez mennyiben függ a névutó pre- vagy postpozicionális elhelyezkedésétől), hogyan kapcsolódik a névutóhoz birtokos személyjel, névmás, számnév. Legfőbb megállapításai, hogy bár a finn névutó grammatikai funkcióját az adott névszóval együtt tölti be, formai szempontból az önálló szó jellemzőit mutatja; a hagyományosnak tekinthető névutókban a helyjelölő esetek, ill. a történetileg helyjelölő esetek (partitívus, essivus, translativus) ragjai dominálnak; az ilyen hagyományos névutók mellett általában genitívusban, esetenként partitívusban áll a főnév; az újabban keletkezett névutók igenevekből vagy „elhasználódott” névszókból keletkeznek, a mellettük álló névszók pedig általában a képzés alapjául szolgáló ige vonzatának felelnek meg.

A következő fejezet a névutók funkciójával foglalkozik. Megállapítja, hogy a névutós szerkezetek abban különböznek a névszói szerkezetektől, hogy egyik tagjukat sem lehet az egész konstrukció sérülése nélkül elhagyni (azaz egzocentrikusak). (Kivételt csak az olyan 1. vagy 2. személyű személyes névmás jelenthet, amely mellett birtokos személyjellel ellátott névutó áll.) Bár egyik összetevő sincs

a másik fölé rendelve, a névutó határozza meg, milyen esetben áll a névszói elem. A névutós szerkezeteknek kétféle strukturális funkcióját különböztetjük meg: nominálisat¹ (tekintet nélkül a mondattani szempontokra) és szintaktikait (elsősorban a mondatrészek viszonyát tekintve). Az előbbieket négy típusba sorolhatók:

1. V + S + PP (a névutó az ige és a főnév kapcsolatát határozza meg)
2. S/A + S + PP (a főnév vagy melléknév és a főnév kapcsolatát határozza meg)
3. AD + S + PP (a határozó(szó) és a főnév kapcsolatát határozza meg)
4. S + PP (puszta nominális szerkezet létrejöttében működik közre)

Az első csoportot tovább bontja az ige szemantikája szerint, Fr. Daneš elméletét követve. Ezek szerint az igéket két csoportra bonthatjuk: A) történés nélküliek (statikus: *olla, istua, seisoa* – 'van, ül, áll') B) történéssel járók (dinamikus). Az utóbbi csoport tovább oszlik: a) cselekvés nélküliekre (közel áll a statikushoz: *elää, asua, nukkua, kukkia* – 'él, lakik, alszik, virágozik'), b) cselekvéssel járókra;² külön kategóriát képeznek a műveltető igék. Megállapítja, hogy az A) és a) esetekben a névutós szerkezet helyet jelöl, és ennek megfelelően a névutós szerkezetek felcserélhetők a „léteset”-ekkel (f. *olosijat*, cs. *pády existence*: *inesivus, adessivus, esetenként essivus*). A b) csoportba tartozó igéknél megjelenik a *honnan* és a *hová (mivé)* kérdésre felelő esetekkel való felcserélhetőség is. Külön foglalkozik a több kötelező bővítménnyel (cs. *s vice aktanty*) járó igék és a valamilyen változást jelentő igék esetével. A műveltető igékről megállapítja, hogy mindig tranzitívak, és a kapcsolat az ige és a névutós szerkezet között mindig a tárgyban összpontosul (de a névutós szerkezet fakultatív).

A S/A + S + PP szerkezetről megállapítja, hogy tulajdonképpen elliptikus. A finn nyelvtanok ezt hívják **nominativus absolutus**nak (*hattu päässä*), a mondatban mindig szabad bővítményként állnak. Ezzel szemben az AD + S + PP szerkezetben a névutós névszó sosem önálló, hanem a határozó(szó)n keresztül kapcsolódik az igéhez. Az S + PP szerkezetben az S helyén egyaránt állhat főnév, főnévi funkciót betöltő melléknév, számnév vagy névmás, illetve valamilyen infinitívus. Általában határozói funkciót tölt be a mondatban, de jelzőként is előfordul. A szerző majdnem minden szerkezetről megjegyzi – és ahol nem, ott is könnyen belátható, hogy megjegyezhető –, hogy a névutós szerkezet felcserélhető (természetesen a jelentés megváltozásával, de a szerkezet változatlanul hagyásával) valamilyen esetragos névszóra, tehát a névutós szerkezet és az esetragos névszó között a magasabb szintű struktúrába való beilleszkedés szempontjából különbség nincs.

¹ Lindroosnál – legalábbis ez esetben – úgy tűnik, a nominális nem névszói, hanem névlegest, formálisat jelent.

² Az eredeti cseh terminusok: A) *nedějové / statické* B) *dějové / dynamické* a) *neakční* b) *akční (sloveso)*

A fejezet második részében a szerző a szintaktikai funkciót vizsgálja, azaz hogy milyen mondatrészi szerepet tölthetnek be a névutós szerkezetek. Először a névutós szerkezetet határozói funkciójában, a hagyományos mondattani felfogás, közelebről Hakulinen és Karlsson nyelvtana szerint dolgozza fel. Ezek szerint a határozó lehet integrált vagy nem integrált, az integráltak tovább bonthatók cselekvőkre (cs. **aktanty**) (amelyek függhetnek az igétől (A) vagy a mondatról (B)), illetve szabad határozókra (cs. **volná adverbiale**) (melyek szintén függhetnek az igétől (C) vagy a mondatról (D)); a nem integrált határozók pedig lehetnek magyarázók (kommentálók, cs. **komentářová**), és kapcsolók (cs. **konektiv**).³ Az egyes esetekre a következőket állapítja meg:

(A) A Siro-féle kapcsolatszabály (f. **suhdesääntö**) szerint az integrált határozó a tranzitív mondatban a tárgy, az intranszitiv mondatban az alany helyét jelöli meg. (L. *Rokka siirsi tavarat autoonsa / autonsa alle. Vene laski laituriin / laiturin viereen.*)

(B) Ide tartozik a habeo-szerkezet, az egzisztenciális mondat, a mennyiséget meghatározó mondat (*Uhreja oli paljon*), elszenvédést jelentő (mentális) mondat (*Hänelle kävi ikävästi*) és az eredményt jelentő mondat (f. **tulosrakenne**; *Eskosta tuli vahtimestari*). Itt a kötelező határozók nemcsak az igétől, hanem a mondatfűstől is függenek. A szerző csak az egzisztenciális mondatra ad példákat, ahol is a névutós szerkezet helyhatározóként funkcionál.

(C) Igen közel áll az (A) típushoz, de a határozó nem kötődik olyan szorosan az igéhez. Lehet mód-, eszköz- vagy okhatározó, időhatározóként leginkább ismétlődést fejezhet ki (*Vuoden mittain tapahtui kaikenlaista*). A helyhatározók tekintetében az (A) és a (C) típust nem lehet pontosan elhatárolni: mindenesetre a mozgást jelentő igék irányt jelentő bővítményei inkább az előbbi, míg a nem irányt jelentő (statikus) helyhatározók inkább az utóbbi típushoz állnak közel.

(D) Elsősorban hely- és időhatározók tartoznak ide, az utóbbiak közül a tárgyi alakú időhatározók (f. **OSMA – Objektin Sukuiset Määrän Adverbialit** 'tárgyi jellegű mértékhatározók'), illetve a nominativus ill. partitivus absolutus (ezek között névutós szerkezeteket is találhatunk, pl. *pääovi länttä kohti*).

A nem integrált határozók között igen bőven találunk névutós szerkezeteket mindkét csoportban: *ilman muuta, muun muuassa, mielestäni*, ill. *sitä paitsi, sitä vastoin, sen mukaan* stb.

Ezek után a szerző rátér a jelzői szerepben álló névutós szerkezet vizsgálatára. A jelzett szó után álló (hátravetett) jelzőt általában nem találják „finnesnek”,

³ A magyar terminológia eltér a csehtől: az integrált határozónak a magyarban a kötött bővítmény felel meg, míg a cselekvőnek a kötelező; a cseh terminológia szerinti szabad bővítményt a magyar fakultatívnak nevezi, míg a nem integráltat hívja szabadnak (Magyar leíró nyelvtani segédkönyv. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994). Nyilvánvaló azonban, hogy a határok sem ugyanott húzódnak, főleg a **volná adverbiale** csoportban keverednek az olyan bővítmények, melyeket a magyar fakultatívként és szabadként különböztetne meg.

de – főleg fordításokban – elég általános. Máskor azonban tényleg helytelen, értelemzavaró a használata. Lindroos megállapítja, hogy a helyes használathoz olyan igét kell választani, amely mellett nem értelemzavaró a hátravetett névutós jelző használata. Példái:⁴

Herätyskello kaapin päällä seisoi kello kuuden kohdalla. (nem zavaró)
 **Herätyskello kaapin päällä putosi lattialle.* (helytelen használat)
Kaapin päällä oleva herätyskello putosi lattialle.
Herätyskello kaapin päältä putosi lattialle. (lehetséges megoldások)

Az értelmező jelzőről megállapítja, hogy mindig a névutós szerkezetbe beékelődve, a névszó(i csoport) és a névutó között áll. Ez a szerkezet azonban mindig értelemzavaró. Névutós szerkezet (akárcsak ragos névszó) jelzőként csakis participium vagy igéből képzett névszó előtt állhat, de a mélystruktúrát tekintve megállapíthatjuk, hogy az ilyen esetekben ezek a jelzők tulajdonképpen határozók (*katua pitkin hoiperteleva humalainen, äitiään kohtaan huomaavainen tytär*). A névutós szerkezetben álló névszó jelzője mindig a névszó előtt áll (*ilman suuria rahoja, suuren talon vierässä*); a névutóhoz csak akkor csatlakozhat (fok)határozó, ha a névutó prepozicionális helyzetében áll (*hyvin lähellä kuolemaa, aivan ilman apua*).

A fejezet összegzése tulajdonképpen nem összegzés, hanem még néhány eset bemutatása. Ezek szerint a névutós szerkezet mint jelző része lehet a mondatban a szélesebb értelemben vett alanynak és a tárgynak: *Tulen äärellä istuva vanhus tarinoi hiljaisella äänellä. Eilen Innsbruckissa hypättiin tähän menessä paras hyppy. Hän ajoi yli sataa lehmää rajan yli.* Az általános felfogás szerint névutós szerkezet állítmányban nem fordulhat elő, bár egyes nyelvészek szerint a *Hän on omiensa kanssa* vagy a *Kirjoitus on arvostelun alapuoella* esetében a névutós szerkezetek az állítmány részét képeznék – Lindroos szerint azonban ezek inkább határozók.

A névutók, ill. névutós szerkezetek jelentés szerinti vizsgálata alkotja a monográfia legterjedelmesebb részét (75–211). Ugyanakkor a nyelvoktatás szempontjából is bizonyára ez a leghasznosabb: míg az előbbi fejezetek inkább nyelvudományi szempontok szerint, az elmélet felől közelítik meg a kérdést, addig ez a fejezet a névutók gyakorlati használatához nyújt igen nagy segítséget. A szerző a különböző jelentéseket szisztematikusan csoportosítja, majd felsorolja és jellemzi az adott jelentés kifejezésére alkalmas névutókat. A jelentések első csoportja a helyjelölés, ezek tovább bomlanak a *hol, honnan, hová* és *mer-*

⁴ A mondatok szó szerinti magyar fordítása a következő lehetne: Az ébresztőóra a szekrényen hat óra körül állt (azaz nem járt). *Az ébresztőóra a szekrényen leesett a padlóra. A szekrényen levő ébresztőóra a padlóra esett. Az ébresztőóra a szekrényről a padlóra esett.

re kérdésekre felelő szerkezetekre, ezeken belül pedig a vertikális, frontális, horizontális és nem specifikus (közelség, távolság, körülbelüliség, kerület, távollét [hiányzás], egyéb) viszonyulásokat, továbbá a bennfoglaltságot és a több tárgyhoz való viszonyítást (pl. *välillä, väliltä*). Az időt jelölő szerkezeteknél megkülönbözteti a *mikor* (pontosan, megközelítően, valamivel egyidőben stb.), *milyen hosszán, mettől, meddig, mikorra* kérdésekre válaszolókat. Ezek után tárgyalja az oksági viszonyokat jelölő szerkezeteket (ok, cél, haszon, absztrakt irány, eredmény, reakció stb.), majd a cselekvést kísérő legkülönbözőbb körülményeket – ízelítőül: eredet (tulajdonképpen, anyagi, kiindulópontot jelölő), eredmény, eszköz (jónéhány fajtája, ide értve pl. az árat, értéket és az eszköz hiányát jelölő szerkezeteket is), téma, vélemény, mód, mérték (pl. teljes, nem teljes, közelítő), sorrend, körülmény, nézőpont, ellentét, részvétel (aktív, passzív). Amint látjuk, ebben a csoportban a jelentések jó része valamelyik határozónak (eredet-, eredmény-, eszköz-, mód-, mérték-, állapot-, tekintet-, társ-) felel meg, azonban nem mind. A fentiekén kívül a névutók három jelentését különbözteti meg: identifikáció (helyettesítés, pótlás), klasszifikáció (bennfoglaltság, tagság, besorolás, ill. kizárás, benn-nem-foglaltság) és kvalifikáció (minősítés tartalom, cél, ill. hasonlóság alapján).

Minden egyes jelentésnél jellemzi a használható névutók gyakoriságát, megadja post- és prepozicionális helyzetben való használatuk lehetőségét és a vonzató, pontosítja jelentésüket (gyakran egymással szembeállítva őket) és használati körüket, s nem egyszer stilisztikailag is jellemzi őket (irodalmi vagy inkább beszélt nyelvi, választékos, archaikus, népies vagy hanyag nyelvhasználatra jellemző).

A kötet végén felsorolja a feldolgozott névutókat a következő kiegészítésekkel: milyen szóból keletkezett (ennek szófaja, alapalakja és cseh megfelelője), vonzata és elhelyezkedése (pre- és postpozíció), jelentése (21 alapvető kategória szerint), illetve lehetséges cseh megfelelői. Amennyiben az utolsó fejezetben az adott névutó előfordul, megadja az előfordulási helyet is. A felsorolásban szerepelnek az olyan ritka és régi névutók is, amelyekkel általában nem foglalkoznak a nyelvtanok.

A mutató segítségével és a jelentésbeli elemzés alapján némi fantáziával bármelyik nyelvtenár könnyedén összeállíthat olyan gyakorlatokat, melyek a névutók pontos használatának elsajátítását is segítik, sőt, maga a mutató a kézikönyvként való használatot is kézenfekvővé teszi. Valószínűleg leginkább ez utóbbi két lehetőség teszi jelentőssé a művet a cseh finnugrisztikán belül.

Végül néhány szót a cseh finnugrisztika helyzetéről. Mivel a cseh nem finnugor nép, a cseh finnugrisztika nem összehasonlítható a finnugor népek finnugrisztikájával. Finn nyelvkönyv még nem jelent meg (csak jegyzetként finn nyelvten, ennek társszerzője Hilikka Lindroos), és pillanatnyilag magyar nyelvkönyvhöz is legfeljebb könyvtárakban lehet hozzáférni. Cseh–magyar és magyar–cseh nagyszótár van (közös kiadásúak), de az előbbi csak nehezen szerzethető be – kisszótárakhoz antikváriumokban hozzá lehet jutni; finn szótárak

azonban csak kis méretben léteznek (mindkét országban jelent meg, éppen Hilka Lindroostól vagy közreműködésével). (1966-ban viszont olyan cseh–észti szótár jelent meg – igaz, Tallinnban –, amely terjedelmében jóval felülmúlja a magyar–észti és észti–magyar szótárainkat, és ha Prágában nem is, de Észtországban antikváriumokban folyamatosan beszerezhető.) Ugyanakkor azonban olyan jellegetű mű, mint Lindroosé, még Magyarországon sem jelent meg! Nincs olyan magyar nyelvű monográfia, amely a finn nyelvtan valamely részletkérdését dolgozná föl, nem beszélve a nyelvoktatást segítő munkák hiányáról. El kell ismernünk, hogy a cseh fennológia ezzel megelőzte a magyart, és ezen az érdemen még az sem kibővíti, hogy egy Csehországban élő finn szerző munkájáról van szó.

Végül nem tudok elhallgatni egy megjegyzést, mely ugyan nem a monográfia témáját érinti, csupán egy, a példamondatok között előforduló fordítási hibát. A 140. oldalon található a következő mondat: „*Kuokka*” *sana palautuu kantasuomen taakse suomalais-permiläiseen aikaan* ~ 'A „*kuokka*” szó a finn-permi korrig vezethető vissza'. A fordításban azonban a f. **suomalais-permiläinen** helyén a cs. **prapermština** áll, amely szó szerint őspermi jelent. Márpedig az őspermi az a nyelvállapot, amely a permi nyelvek kiválása után következik, és amelyből a komi és az udmurt nyelv fejlődik – innen finn szó nem is származhat, legfeljebb mint jövevényszó. A f. **suomalais-permiläinen** megfelelője itt a cs. **prafinskopermština** vagy **finskopermština** lehetne, ami a permi alapnyelv kiválása előtti közös permi és finn-volgai nyelvállapotot jelenti (és egyébként is szó szerinti fordítása a *suomalais-permiläinennek*).

Fejes László

Monográfia a votják rokonságnevekről

Сий, Энико: Термины родства и свойства в удмуртском языке

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998. 216 l. (Bibliotheca Uralica 12.)

Szj Enikő a hetvenes évek közepe óta foglalkozik a permi nyelvek és ezen belül a votják (udmurt) rokonságnevek kutatásával. Ez volt a témája évekkal ezelőtt sikeresen megvédett kandidátusi értekezésének is. Így érthető, hogy a recenzens nagy érdeklődéssel és egy kissé meglepődve vette kezébe a művet.

Ez utóbbi a monográfia nyelvének szól. Mint a címléírásból is látható, Szj Enikő műve a Bibliotheca Uralica sorozatban elsőként oroszul jelent meg, a végén egy rövid magyar rezümével. Nem tudom, milyen szempontok alapján